

สายโลหิต: การสร้างสรรค์นวนิยายกับประวัติศาสตร์

วรรณณี พุทธรเจริญทอง*

บทคัดย่อ

สายโลหิต เล่มที่ ๑-๒ เป็นนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ของโสภาค สุวรรณที่ต้องการจะถ่ายทอดความรู้ ความคิดก่อน-หลังของการเสียกรุงศรีอยุธยา โดยแสดงให้เห็นถึงความมั่งคั่งรุ่งเรืองและความล่มสลายของกรุงศรีอยุธยา ซึ่งผู้เขียนได้ข้อมูลบางส่วนจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ และค้นคว้าเพิ่มเติมจากพงศาวดาร โดยกำหนดให้เป็นฉากของนวนิยายและการดำเนินเรื่องของตัวละครเอกคือดาวเรืองและหลวงไกรสรเดช ซึ่งได้ผ่านพบเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยครองเรือน โสภาคได้สอดแทรกความภาคภูมิใจในความจงรักภักดีต่อบ้านเมืองของบรรพบุรุษแต่ให้ความเศร้าสะเทือนใจที่คนไทยแตกความสามัคคีและทรยศต่อชาติบ้านเมืองของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นสาเหตุของการเสียกรุงไว้ในเรื่องราวและบทสนทนาของตัวละครทั้งหมด

บทความนี้มุ่งศึกษานวนิยายเรื่องสายโลหิตในแง่ของการสร้างเรื่องและกำหนดตัวละครให้สัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้อย่างน่าสนใจ

---

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

Sailohit: History and The Novelist's Creativity

Wanee Budcharoentong

Abstract

Sailohit is a historical novel based on the history of *Ayuthaya* before and after the fall of the *Ayuthaya* Kingdom. *Sopak Suwan*, the author, relied on oral traditions and research from various historical documents. The novel is about two people, *Daoroeng* and *Luang Krai*, who experienced a lot of important incidents since they were born and grew up in the city that used to be beautiful and prosperous and where people were loyal to the kingdom. The author also reflects her sad feeling when the high-ranking officers start to disagree and betray the kingdom, causing the final downfall of *Ayuthaya*.

โสภาค สุวรรณ (๒๕๒๖, น.คำนำ) ผู้เขียนนวนิยายเรื่อง “สายโลหิต” ได้กล่าวไว้ในคำนำของเรื่องว่าการเขียนนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ชาติไทยปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ก่อนเสียกรุงแก่พม่าข้าศึกนี้ได้รับความบันดาลใจหลายประการคือ

ประการแรก สาเหตุการไม่เตรียมการและความประมาทของพลเมือง ความขัดแย้งสืบเนื่องจากความไม่สามัคคี การทำลายฆ่าฟันกันเองนับเป็นผลให้คนดี มีฝีมือลดน้อยลงซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่อาจเป็นอุทราหรรณฺ์สอนใจไม่ให้ประวัติศาสตร์ ซ้ำรอยอีกครั้ง แม้จะต่างวาระกันก็ตาม

ประการที่สอง จากความทรงจำที่สืบทอดต่อกันมาของบรรพบุรุษที่รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาตลอดจากครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ จึงเป็นความบันดาลใจของผู้เขียนที่จะเขียนเรื่องนี้โดยใช้ศิลปะการประพันธ์ที่ผสม

จินตนาการเพื่อให้อ่านสนุกและเพลิดเพลิน โดยแฝงความเป็นจริงบางส่วนที่ได้จากการรวบรวมหลักฐานและเรื่องราวจากญาติผู้ใหญ่เพื่อเป็นความรู้แก่ผู้อ่านด้วย

ประการที่สาม ผู้เขียนได้รับน้ำใจไมตรีจากผู้อ่านที่มีต่อผู้เขียน ทั้งทางจดหมายและการได้พบปะกัน เป็นกำลังใจมหาศาลที่ทำให้ผู้เขียนผลิตผลงานต่อไป

ภายใต้โครงเรื่องอิงประวัติศาสตร์ครั้งเสียดกรุงผู้เขียนได้สร้างเรื่องการดำรงชีวิตประจำวันของตัวละคร ความรักชาติ การแตกความสามัคคี ความประมาท ความขัดแย้งระหว่างผู้มีอำนาจและตามเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ ความรักระหว่างชายหญิงจึงทำให้นวนิยายเรื่องนี้น่าอ่านเป็นอย่างยิ่ง

เนื้อเรื่อง

โลกเปิดเรื่องในสายโลหิตโดยใช้หัวเรื่องว่าคำทำนาย-ฝันร้าย พุทธศักราช ๒๓๐๑ กรุงเทพมหานครบวรทวารวดีศรีอยุธยา โดยให้ตัวละครคือคุณย่านิมซึ่งเป็นคุณย่าของดาวเรือง ที่เป็นตัวละครเอกของเรื่อง เป็นผู้รู้ทางโหราศาสตร์และได้รับรู้ถึงวาระกาลวิบัติของบ้านเมืองแต่ไม่ได้บอกให้ใครรู้ว่าจะมีเหตุการณ์เสียดกรุงที่ตรงกับคำทำนายในเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาของสมเด็จพระสุริเยนทราธิบดี

ผู้เขียนได้เริ่มต้นเรื่องโดยการให้ภาพกรุงศรีอยุธยาก่อนเสียดกรุงผ่านสายตาของดาวเรืองและขุนไกร เห็นความดงดามอลังการของบ้านเมือง โดยผู้เขียนได้ใช้ข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าพระราชพงศาวดารกรุงเก่าผสมกับจินตนาการ และเหตุของการเสียดกรุงเนื่องจากขุนนางผู้ใหญ่แตกความสามัคคีแบ่งกันเป็นฝักเป็นฝ่าย คือฝ่ายของขุนหลวงหาวัด (เจ้าฟ้าอุทุมพร) และฝ่ายพระเจ้าเอกทัศนั้น นอกจากนั้นขุนนางผู้ใหญ่ทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในความประมาทเพราะกรุงศรีอยุธยาว่างเว้นจากการศึกกับพม่าตั้งแต่รัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรเป็นเวลานาน พระเจ้าแผ่นดินก็อยู่กับความสนุกสนานฟุ้งเฟ้อมีแต่พวกขุนนางประจบสอพลอที่ได้เป็นใหญ่เป็นโต

ดาวเรืองเป็นบุตรคนสุดท้ายของพระสุวรรณาชา ซึ่งเป็นช่างทองหลวง มีพี่สาวและพี่ชายรับราชการเป็นข้าหลวงและทหารในวังหลวง ดาวเรืองกำพร้าแม่ตั้งแต่ยังเล็กจึงอยู่ในความปกครองของคุณย่าซึ่งเปรียบเสมือนแม่คนที่สองของดาวเรือง ครอบครัวยุคของดาวเรืองและขุนไกรสนิทชิดเชื้อกัน เนื่องจากบิดาของทั้งสองเป็นเพื่อนรักกัน นอกจากนั้นลำดวนพี่สาวของดาวเรืองก็ออกเรือนเป็นภรรยาของหลวงเทพ

โยธา จึงทำให้ดาวเรืองสนิทสนมกับขุนไกรตั้งแต่ยังเด็ก โดยขุนไกรมักจะพาดาวเรืองไปเที่ยวชมบ้านเมืองบ่อย ๆ

ขุนไกรเป็นบุตรชายคนที่สองของพระยาพิริยะแสนพลพ่ายและคุณหญิงศรีวันวล มีพี่ชายคือหลวงเทพโยธา ทั้งสองเป็นมหาดเล็กของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอุทุมพรหรือขุนหลวงหาวัด มีน้องสาวคือแม่เยื่อนได้แต่งงานกับหมื่นทิพเทศาซึ่งเป็นลูกคหบดีแห่งบ้านบางเขียน แต่หมื่นทิพเทศามีนิสัยนักเลงและเป็นคนเจ้าชู้ชอบจุดคร่าลูกสาวของชาวบ้านเป็นประจำ เพราะทะนงตัวว่าเป็นลูกน้องของเจ้าคุณพลเทพซึ่งเป็นขุนนางผู้ใหญ่ที่ประจบสอพลอ ทำให้ขุนไกรและหมื่นทิพเทศามีปัญหากันตลอด เมื่อแม่เยื่อนตรอมใจตายเพราะหมื่นทิพเทศา ทำให้ขุนไกรและหมื่นทิพเทศายังไม่ลงรอยกันมากขึ้น

ดาวเรืองได้แต่งงานกับขุนไกรขณะบ้านเมืองกำลังมีศึกพม่า พระเจ้าอลองพญาได้ยกทัพมาทางด้านสิงขรเข้าล้อมกรุง ขุนไกรได้อาสาสู้ศึกจนได้รับบาดเจ็บกลับมา หมื่นทิพเทศาตัวแทนของฝ่ายข้าราชการที่ชี้ขาดตาวาก็ได้ดอญทัพหนีพม่ากลับมาพร้อมกับขุนนางผู้ใหญ่ที่ไม่สู้ศึก ในขณะที่นั้นขุนหลวงหาวัดต้องลาสิกจากสมณเพศเพื่อมาป้องกันบ้านเมืองตามคำขอร้องของสมเด็จพระเจ้าเอกทัศน์ และต้องทรงผนวชอีกครั้งเนื่องจากพอเสร็จศึกพม่า สมเด็จพระเชษฐาทรงระแวงว่าจะเอาราชสมบัติคืน กรุงศรีอยุธยารอดพ้นจากหายนะได้เนื่องจากพระเจ้าอลองพญาสิ้นพระชนม์ พม่าจึงถอยทัพกลับ กรุงศรีอยุธยาจึงตกอยู่ในความประมาทอีกครั้ง พวกขุนนางประจบสอพลอทั้งหลายก็ไม่มีใครตระเตรียมฝึกฝนเพลงอาวุธกัน

ก่อนการเสียกรุงครั้งที่ ๒ คุณย่าของดาวเรืองผู้มีความรู้ทางด้านโหราศาสตร์และเห็นนิมิตเหตุการณ์เสียกรุงแก่พม่า ก่อนสิ้นใจได้สั่งเสียให้ดาวเรืองเก็บงำทรัพย์สมบัติฝังไว้ไม่ให้พม่าแย่งชิงไปได้ ระหว่างนั้นขุนไกรได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงไกรสรเดชออกไปสู้ศึกพม่าทางหัวเมืองเหนือ แต่ก็ต้องถอยร่นกลับมาและได้หลบไปฝึกเพลงดาบให้กับชาวบ้านบางระจัน จึงสามารถยันเข้าศึกได้ ๕-๖ เดือนแต่ในที่สุดก็ต้องแตกเพราะขาดทัพหลวงมาช่วย หมื่นทิพเทศาซึ่งเป็นลูกน้องเจ้าคุณพลเทพได้ทรยศบ้านเมืองสมคบกับพวกมอญคอยส่งเสบียงอาหารให้พม่าเข้าตี ทำให้ล้อมกรุงได้เป็นเวลานาน และท้ายที่สุดแอบนัดแนะกับทางพม่าเปิดประตูเมืองให้ทัพพม่าเข้าไป ทัพพม่าโดยการนำของมังมหานรธาคราวนี้เหมือนใจปล้นสดมภ์

ได้เผาผลาญปราสาทราชมณฑลเที่ยวจรพินาศย่อยยับและชนเอาข้าวของมีค่าตลอดจน
 ต้นผู้คนเป็นเชลยกลับไปยังกรุงอังวะ ดาวเรืองต้องพลัดพรากจากพี่สาวซึ่งเป็น
 ภรรยาของหลวงเทพโยธาพี่ชายหลวงไกรสรเดช โดยทั้งคู่ถูกพม่ากวาดต้อนไป
 เป็นเชลย ก่อนกรุงแตกหลวงไกรสรเดชและพี่ชายได้ให้สัตย์สาบานว่าจะรักษาบาบ
 บรรพบุรุษที่ได้รับเป็นมรดกจากทางตาและปู่เอาไว้ เพื่อให้ลูกหลานจะได้รู้จักกันใน
 ภายภาคหน้า

หลวงไกรสรเดชและดาวเรืองตัดสินใจหนีออกจากกรุงศรีอยุธยา เพื่อจะไป
 สมทบกับพระยากำแพงเพชรซึ่งได้ตีฝ่าพม่าพร้อมด้วยไพร่พลไปตั้งหลักที่ธนบุรี
 ระหว่างการหลบหนีทั้งคู่และป้ารับใช้ได้ถูกพม่าจับไปทำงานที่ค่ายโพธิ์สามต้น แต่กั
 หาทางหลบหนีออกไปพบกับพระยากำแพงเพชร หลวงไกรสรเดชได้รับการแต่งตั้ง
 เป็นนายกองหน้าขับไล่พม่าที่รักษากรุงธนบุรีจนแตกพ่ายออกไป เจ้าตากหรือพระยา
 กำแพงเพชรได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีใหม่ และทรงขึ้นครองราชย์สมบัติเป็น
 สมเด็จพระบรมราชาพระองค์ที่สี่ หลวงไกรสรเดชได้รับการโปรดเกล้าฯ เป็นพระยา
 ไกรสีห์ราชภักดี ได้รับพระราชทานที่ดินให้ปลูกสร้างบ้านเรือนใหม่แถบคลองบางหลวง
 มีบุตรชายหญิงกับดาวเรือง ๕ คน

พระยาไกรสีห์ราชภักดีได้ออกศึกอีกครั้งเมื่อพม่ายกมาตีกรุงธนบุรี โดยมี
 เจ้าพระยาจักรีเป็นแม่ทัพ ศึกครั้งนี้พระยาไกรสีห์ราชภักดีได้สู้รบจนตัวตายก่อนสิ้นใจ
 ได้มอบดาบสำคัญของบรรพบุรุษให้เจ้าพระยาจักรีมาอบคืนแก่ดาวเรือง

สายโลหิตจบลงด้วยเหตุการณ์การเปลี่ยนแผ่นดินจากพระเจ้าตากสินมาเป็น
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และผู้เขียนได้ดำเนินเรื่องต่อไปคือ
 เรื่อง *ญาติกา* ซึ่งเนื้อหาเป็นเรื่องลูกหลานของดาวเรืองที่จะติดตามหาดาบของ
 บรรพบุรุษจากสายของหลวงเทพโยธาผู้ซึ่งเป็นพี่ชายของพระยาไกรสีห์ราชภักดีที่ต้อง
 จากกันไปคราวเสียกรุง

สายโลหิตได้นำข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์มาสัมพันธ์กับนวนิยายในด้าน
 ต่าง ๆ ที่น่าสนใจดังนี้

สภาพการเมืองสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๓๐๐-๒๓๑๐

จากการศึกษาประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ก่อนการเสียกรุงนั้น จะเห็นได้ว่า ได้มีเหตุการณ์การกบฏแย่งชิงตำแหน่งพระมหากษัตริย์บ่อยครั้งทั้งระหว่างราชวงศ์ และราชวงศ์เดียวกัน โดยเฉพาะฝ่ายที่ได้รับชัยชนะก็มักได้ทำการกวาดล้างกำจัดฝ่ายตรงข้ามกับตนให้หมดสิ้น และผลกระทบจากสภาพความขัดแย้งทางการเมืองและการแย่งชิงอำนาจกันนั้นได้ทำให้ราชอาณาจักรอยุธยาต้องสูญเสียกำลังคน อาวุธ และทรัพย์สินไปเป็นจำนวนมาก ซึ่งส่งผลกระทบต่อการป้องกันพระนครในระยะหลังต่อมา ประกอบกับถ้ากษัตริย์อ่อนอำนาจก็จะเป็นช่องทางให้ประเทศราชตั้งตัวเป็นอิสระ ประเทศคู่แข่งทางการเมืองก็จะถือโอกาสทำสงครามกับไทย ดังเช่นเหตุการณ์ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงแต่งตั้งพระเจ้าอู่หม่พรให้ดำรงตำแหน่งมหาอุปราชซึ่งควรแก่การครองราชย์ แต่ผลปรากฏว่า เมื่อสมเด็จพระเจ้าอู่หม่พรทรงครองราชย์ได้เพียง ๒ เดือน ก็ต้องถวายราชสมบัติแก่พระเจ้าเอกทัศน์ พระเชษฐาผู้ซึ่งขาดคุณลักษณะผู้นำให้ครองแทน กิจการบ้านเมืองจึงมีสภาพทรกกับทรุดและในที่สุดก็ต้องเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นความเสียหายอย่างย่อยยับครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย ซึ่งสาเหตุของการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นี้ได้มีการกล่าวถึงที่น่าสนใจไว้ดังต่อไปนี้

คนไทยเชื่อกันมาว่า การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ นั้นเกิดจากกรุงแตก เพราะกรุงเสื่อม คือมีความอ่อนแอจากการแตกแยกภายในสถาบันกษัตริย์และความเสื่อมของกษัตริย์ ความเชื่อนี้ปรากฏชัดในพระนิพนธ์ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทที่ทรงกล่าวโทษพระเจ้าเอกทัศน์ว่าเป็นสาเหตุสำคัญ

ทั้งนี้เป็นด้วยผลเหตุ	จะอาเพศกษัตริย์ผู้เป็นใหญ่
มิได้พิจารณาพวกข้าไทย	เคยใช้ก็เลี้ยงด้วยเมตตา
ไม่รู้รอบประกอบในราชกิจ	ประพฤติกการแต่ที่ผิดด้วยอิจฉา
สุภาพชิตท่านกล่าวเป็นราวมา	จะตั้งแต่งเสนาธิบัติ
ไม่ควรอย่าให้อัครฐาน	จะเสียการแผ่นดินกรุงศรี
เพราะไม่ฟังตำนานโบราณมี	จึงเสียที่เสียดวงศักรัตรา
เสียยศเสียดังดินแดน	เสียทั้งพระนิเวศน์วงศา
เสียทั้งตระกูลนานา	เสียทั้งไพร่ฟ้าประชากกร

(กรมศิลปากร, ๒๕๐๗, น.๓๔)

ความคิดนี้ได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งแกร่งในยุคต่าง ๆ มาเรื่อยจนกระทั่งถึงปัจจุบันและมีการลงความเห็นที่ไม่เฉพาะพระเจ้าเอกทัศณ์เท่านั้นที่เป็นต้นเหตุแต่รวมความผิดพลาดในการประหัตประหาร แย่งชิงความเป็นใหญ่ในราชวงศ์บ้านพลูหลวงที่ดำเนินมาหลายสิบปีก่อนหน้านี้ทำให้ไทยอ่อนแอลงอย่างมาก นักวิชาการที่สำคัญ เช่น สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ขุนวิจิตรมาตรา หลวงวิจิตรวาทการ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) และพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ล้วนเห็นพ้องกันว่าการเมืองไทยเสื่อมโทรมจนเป็นปัจจัยของการเสียกรุง โดยเฉพาะพระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ถึงกับทรงประณามราชวงศ์บ้านพลูหลวงว่า “เป็นยุคที่น่าเศร้าน่าทุเรศที่สุด” (จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า, ๒๕๐๘, น.๑๐๙)

ส่วนการมองว่าพม่าเป็นตัวการที่ทำให้อยุธยาล่มสลายนั้นนักประวัติศาสตร์รุ่นเก่าให้ความสำคัญไว้ค่อนข้างน้อยกว่านักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอไว้ใน*ไทยรบพม่า* (๒๕๑๔, น.๓๔๐) ว่า ทางพม่าเองเมื่อแรกยกกองทัพล่าแดนเข้ามา ก็ได้ตั้งใจดีไทยอย่างจริงจัง เข้ามาในลักษณะกองโจรปล้นสะดมกวาดต้อนผู้คนมากกว่า แต่ไทยอ่อนแอพม่าจึงรุกล้ำเข้ามาตามทางได้เรื่อยมา จนกลายเป็นสงครามใหญ่ถึงขั้นเสียกรุงศรีอยุธยา ถ้าหากว่าไทยเข้มแข็งก็อาจต่อสู้ไล่พม่ากลับไปได้โดยไม่ยาก พระวินิจฉัยข้อนี้เป็นสิ่งที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าอยุธยาเสียแก่พม่าเพราะความบกพร่องของตนเอง ข้าศึกเพียงแต่มาซ้ำให้ถึงจุดจบเท่านั้น

แต่นักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่กลับให้น้ำหนักความสำคัญที่พม่ามากกว่าความอ่อนแอภายใน จากความคิดเห็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ที่เสนอไว้ใน*การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี* โดยสรุปไว้ว่า

ทัพพม่าในครั้งนั้นไม่เข้ามาแบบกองโจรปล้นสะดมชายแดน แล้วได้จังหวะเหมาะเลยรุกล้ำเข้ามาถึงเมืองหลวงแบบสถานการณ์ซึกน้า แต่ว่าเป็นสงครามที่พม่าตั้งใจแต่แรกแล้วว่าทำลายอาณาจักรไทยและกรุงศรีอยุธยาให้พินาศ มีการเตรียมกำลังและวางแผนกันอย่างดี ส่วนความเสื่อมภายในกรุงศรีอยุธยาไม่ได้เกิดจากชาติริษยาหรือทางทหารเพียงอย่างเดียว แต่ว่าเป็นความเสื่อมด้านระบบป้องกันตนเอง อยุธยาไม่สามารถควบคุมหัวเมืองต่าง ๆ ไว้ในอำนาจได้ จึงขาดกำลังสนับสนุน เมื่อมีการรุกรานจากภายนอก เป็นเหตุให้พ่ายแพ้พม่าในที่สุด

(นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๒๘, น.๒๘)

เช่นเดียวกับสุนทร ชุตินทรานนท์ได้ใช้หลักฐานจากพงศาวดารพม่าฉบับราชวงศ์คองบอง กล่าวถึงการวางแผนรบ การตระเตรียมพลและการต่อสู้อย่างทรหดของพม่าที่กระทำต่ออยุธยา และการตั้งรับอย่างเข้มแข็งของไทยเป็นเวลานานกว่าจะอ่อนกำลังลงและเสียกรุงในที่สุด สุนทรสรุปผลของการค้นคว้าและกล่าวถึงสาเหตุของการเสียกรุงศรีอยุธยาว่า

หลักฐานประเภทพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา . . . คือภาพที่ให้ความเข้าใจไปในทำนองว่าความเสื่อมทั้งในทางการเมือง และการทหารของอาณาจักรอยุธยาตอนปลายคือมูลเหตุพื้นฐานที่นำมาซึ่งการเสียกรุงในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ ในทางตรงข้ามหลักฐานในพงศาวดารพม่าให้ภาพไปในทำนองว่าการพ่ายแพ้ของอยุธยาครั้งนั้นเป็นการพ่ายแพ้ทางยุทธศาสตร์และยุทธวิธีทางการทหารซึ่งการพ่ายแพ้ในประการหลังนี้ไม่นับเป็นปรากฏการณ์ที่น่าอัปยศหรือสมควรดูถูกเหยียดหยาม

(สุนทร ชุตินทรานนท์, ๒๕๔๕, น.๗๖)

ถ้าเป็นเช่นนี้ก็แสดงว่าทหารกรุงศรีอยุธยาก็ได้สู้รบกับข้าศึกจนเต็มความสามารถ ทำให้ทหารพม่าจำต้องจุดไฟเผาซากกำแพงจนกำแพงเมืองทรุด แทนที่พม่าจะทุ่มกำลังบุกเข้าป็นกำแพงซึ่งง่ายกว่า ถ้าการตั้งรับนั้นอ่อนแอจริง การวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ในแง่นี้ก็ประเด็นที่น่าสนใจมากด้วย

เมื่อดูจากเนื้อความในนวนิยายแล้วใโสภาคใช้ข้อมูลหลักฐานต่างๆ ประกอบการเขียนจากพระราชพงศาวดารกรุงเก่าและคำให้การของขุนหลวงหาวัดในการบรรยายสภาพการเมืองการปกครองของอยุธยาตอนปลาย แต่สมมุติฐานของเธอก็คือความเสื่อมโทรมของอยุธยาอันเป็นสาเหตุใหญ่ของการเสียกรุงก็คือการแตกความสามัคคีของขุนนางฝ่ายพระเจ้าเอกทัศและฝ่ายพระเจ้าอู่ทองพร ความประมาทและการประจบสอพลอของเหล่าขุนนาง ความอ่อนแอเหลวไหลของพระเจ้าเอกทัศและมีใโสศิกทรยศอย่างพระยาพลเทพ เป็นต้น ดังจะเห็นข้อความหลายตอนที่เธอได้กล่าวเหตุของการเสียกรุงหลายครั้ง อาทิ

เจ้าคุณกำลังคิดอะไรเหมือนฉันไหม เสียงท่านเจ้าของเรือนเอ่ยขึ้นอีก ความรักใคร่ปรองดองกัน ความสามัคคีร่วมใจกันเท่านั้นแหละเจ้าคุณ จะพบบ้านเมืองให้

ตลอดรอดฝั่ง ถ้ามีแต่อิจจาริชยาแกร่งแรงแยงซึ่งดี บัดนี้แข่งซากันเอง ม่ากัน ทำลายกันเอง
ข้าศึกข้างนอกก็เห็นจะมีชัยอย่างไม่ต้องสงสัย

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๑๘๘)

ที่เทพ . . . กรุงจะแตกอยู่รอมร่อ ข้าศึกมาเหมือนใจปล้นแผ่นดิน แม้ที่เทพ
จะพาดฟันเท่าไร ๆ ก็รักษากรุงไม่อยู่แล้ว เราแพ้มาตั้งแต่แตกสามัคคีพาดฟันกันเอง ไม่
คิดสู้รบป้องกันบ้านเมืองกลั่นแกล้งอิจจาริชยากันเป็นหัวใจ ที่เทพจะอยู่รอดดูให้ข้าศึกเข้า
มาบ้านคอบอย่างนั้นรี

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๗๙๑)

บทเรียนครั้งนี้เจ็บปวดนัก . . . ใครจะคิดกันได้บ้างรียังไม่รู้นะชาติสามัคคี
เตรียมพร้อมมีแต่คนเห็นแก่ตัวไม่นึกถึงแผ่นดินบ้านเมืองอิจจาริชยาซึ่งเด่นกันเอง
จุดจบมันก็ลงเอยอย่างนี้

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๗๙๗)

อย่างไรก็ตามความคิดของผู้ประพันธ์มีความสอดคล้องกับความคิดของนิธิ
เอียวศรีวงศ์บางส่วน เช่น ความเชื่อว่าพม่าได้เตรียมวางแผนล่วงหน้ามาเป็น
เวลาหลายปีก่อนเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่กระทำการแบบใจปล้นสะดมธรรมดา
ใสภาคมองว่าพม่าได้สอดแนมวางแผนเข้ามาดูลาดเลาและสืบรู้ต้นลึกหนาบางใน
ราชสำนักจนหมดสิ้นก่อนจะยกทัพใหญ่เข้ามา แต่ว่าไทยเสียเปรียบที่กำลังพลบวก
กับผู้บัญชาการกองทัพ (คือพระเจ้าเอกทัศ) ไม่ทรงปรึกษาในการทหารจึงทำให้
ขุนนางนายทหารหมดกำลังใจรบ คนพวกนี้เองที่ตีฝ่าพม่าหนีออกจากเมืองและกลับ
มากู้อิสรภาพอีกได้ในชั่วเวลาสั้น ๆ เพราะมีความสามารถเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว

สภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา

๑. ฐานะและบทบาทหน้าที่ของคนในสังคม

สภาพสังคมไทยในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นสังคมศักดินา แบ่งออกเป็นชนชั้น
ปกครองและชนชั้นใต้ปกครอง แต่ละชั้นต่างก็มีบทบาทในการสร้างและพัฒนาชาติ
ตามสถานภาพและฐานะของตนในสังคม และต่างก็มีการกิจหน้าที่ความรับผิดชอบ
ต่อสังคมที่กฎหมายระบุไว้ แต่ละชนชั้นต้องมีบทบาทหน้าที่และความสัมพันธ์ต่อกัน

ตามกฎหมาย “การเลื่อนฐานะในสังคมกระทำได้โดยการศึกษาหาความรู้จากการเข้ารับราชการรับใช้แผ่นดินและการอุปสมบทของฝ่ายชาย ส่วนหญิงเลื่อนฐานะทางสังคมโดยการแต่งงาน” (दनัย ไชยโยธา, ๒๕๔๖, น.๑๘๔)

สังคมไทยที่เป็นฉากหลังของนวนิยายเรื่องนี้จึงเป็นภาพจำลองจากสังคมอยุธยาตามการค้นคว้าของผู้ประพันธ์บวกกับความรู้จากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษที่เป็นขุนนางฝ่ายขุนและบู้ ทำให้สามารถถ่ายทอดวัฒนธรรมประเพณีสมัยกรุงเก่าได้อย่างสมจริง ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่อย่างงดงามมีระเบียบแบบแผนของชาวอยุธยาซึ่งรุ่งเรืองเทียบได้กับแสงเวลาที่สว่างโพล่งเป็นครั้งสุดท้ายก่อนจะดับเมื่อเสียกรุง

คนในสังคมไทยสมัยอยุธยาในเรื่องนี้แบ่งได้เป็น ๓ ระดับด้วยกันคือระดับกษัตริย์ ระดับขุนนาง และระดับชาวบ้านสามัญชนตลอดจนทาสบริวาร

๑.๑ ระดับกษัตริย์

การปกครองในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นระบอบราชาธิปไตยหรือแบบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง พระมหากษัตริย์มีอำนาจเพียงพระองค์เดียวเป็นเจ้าของชีวิต มีอำนาจเหนือคนทั้งปวง สามารถประหารชีวิตของบุคคลใดบุคคลหนึ่งก็ได้ มีอำนาจสูงสุดซึ่งมีทั้งคุณและโทษ ส่วนที่เป็นคุณคือทำให้เกิดศูนย์รวมแห่งอำนาจ มีอำนาจเด็ดขาด หากพระมหากษัตริย์พระองค์ใดมีความสามารถและทรงใช้อำนาจด้วยความเป็นธรรม พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นจะทรงนำความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ชาติบ้านเมืองได้รวดเร็ว จะเห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยาตอนต้นนั้นมีความก้าวหน้าได้ไกลมาก แต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้นำความเสื่อมมาสู่ชาติบ้านเมือง รายละเอียดที่แวดล้อมบุคคลในระดับต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องอย่างระมัดระวังพิถีพิถันอย่างมาก การบรรยายถึงสภาพพระที่นั่งต่าง ๆ ในอยุธยาตลอดจนพระราชกรณียกิจและความเป็นอยู่ของชาววังในเขตพระราชฐานชั้นใน ล้วนเป็นรายละเอียดที่มองเห็นภาพ

นอกจากนั้นใสภาคยังให้เห็นภาพขนบธรรมเนียมราชประเพณี คือพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยการใช้อำนาจจากหนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า^๑ ผ่านการถ่ายทอดของพระสุพรรณราชาที่ได้ให้ความรู้แก่ดาวเรืองว่า

^๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน คำให้การชาวกรุงเก่า น.๒๗๐

วันพิธีถือน้ำจ้ำราชอาณาจักรผู้ใหญ่ผู้น้อยต้องเข้าวังทั้งนั้น มีดอกไม้ธูปเทียนสักการะ กราบถวายบังคมพระเชษฐบิดรก่อน แล้วก็เข้าไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระวิหารหลวง วัดพระศรีสรรเพชญ์ที่นี่ก็จะพร้อมกันเข้าไปกราบถวายบังคมพระเจ้าอยู่หัวในท้องพระโรง แต่บรรดาพระราชวงศ์รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในท้องพระโรงหน้าที่นั่งเป็นประเพณีสืบมา

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๙๐)

หรืออีกตอนหนึ่งคือ ขนบธรรมเนียมการรับพระราชสาส์น

พอมีราชทูตมาถึงพระนคร ก็โปรดให้จัดพิธีรับราชทูตที่หน้าพระที่นั่งบุษบกมาลา . . . มีเศวตฉัตรห้าชั้น เครื่องสูงมีบังแทรกตั้งสลับน้าพระราชบัลลังก์ลงมา มีแท่นทองปูกำมะหยี่ปักกลดลายทองคลุมแท่น ตั้งพานแว่นฟ้าสำหรับรับพระราชสาส์น แล้วมีโต๊ะตั้งพานทองอีกหก โต๊ะตั้งเครื่องราชูปโภค พานหมาก พระสุพรรณศรีมหาดเล็กข้าราชการบริวารนบร้อยเข้าเฝ้า ถ้าเป็นราชทูตเมืองใหญ่ก็จะออกรับที่พระที่นั่งบุษบกมาลา ทรงเอี่ยมพระหัตถ์รับพระราชสาส์นเอง ถ้าเป็นราชทูตเมืองน้อยก็จะเสด็จออกที่บัลลังก์มุขเด็จ ราชทูตเฝ้าที่ศาลาหน้า เวลาเสด็จออกเจ้าพนักงานไขพระวิสูตรสองข้าง บรรเลงเครื่องประโคม สังข์ แตร กลอง . . .

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๕๕๐)

๑.๒ ระดับขุนนาง

ขุนนางในปลายสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นมีหลายลักษณะคือ ขุนนางบางพวกก็สืบตระกูลขุนนางกันมาหลายยุคหลายสมัย ขุนนางบางพวกมาจากชนต่างชาติอันได้แก่ เขมรและจีน เป็นประเภท “กึ่งพ่อค้ากึ่งพระยาเล็ยง” คือรับราชการด้วยและค้าขายติดต่อกับต่างประเทศด้วย จึงมันคงกว่าขุนนางกลุ่มอื่น ๆ ขุนนางที่ไม่ปรากฏเชื้อสายใหญ่โต แต่ได้มีขึ้นมาอย่างรวดเร็ว เพราะทำตัวถูกจังหวะอย่างจหมื่นศรีสรวิักษ์พี่ชายพระสนมเอกของพระเจ้าเอกทัศ ก็ดูเป็นแบบอย่างของข้าราชการที่มีทุกยุคทุกสมัย รวมทั้งขุนนางประเภทลูไปตามลมหรือประจบสอพลอจนได้ดีไม่แพ้พวกที่มีตระกูลเก่าแก่ก็มีให้เห็น เช่น พระยารัตนาธิเบศร์ในเรื่องนี้

ในสายโลหิต ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงตำแหน่งของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับภารกิจสงครามและการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาก่อนการเสียกรุง เป็นต้นว่าพระยารัตนาธิเบศร์ พระยาพลเทพ ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีอยู่จริงใน

ทำเนียบข้าราชการของกรุงศรีอยุธยาตั้งจะลำดับตำแหน่งขุนนางในวังหลวงจาก
คำให้การชาวกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (๒๕๑๕, น.๒๓๔) ได้กล่าวไว้ดังนี้

ตำแหน่งเจ้าพระยาเสนาบดี ได้แก่	เจ้าพระยาขำนาถบุรีรักษ์	
	เจ้าพระยาธิเบศรบดี ทิจักรี	
	เจ้าพระยาพระคลัง	
ตำแหน่งจตุสดมภ์ ได้แก่	พระยายมราช	ว่ากรมเมือง
	พระยารธรรมมา	ว่ากรมวัง
	พระยาราชสมบัติ	ว่ากรมคลัง
	พระยาพลเทพ	ว่ากรมนา
ผู้ช่วยเสนาบดี ได้แก่	พระยากลาโหม	
	พระยามหาอำมาตย์	
	พระยาเดโช	
	พระยาห้วยน้ำ	
	พระยาอภัยราชา	
	พระยาอภัยมนตรี	
	พระยารัตนาธิเบศร์	
	พระยาธิเบศร์ปริวัติ	
ปลัดทูลฉลอง	พระยาพิพัฒน์โกษา	

นอกจากนั้นก็ยังมีตำแหน่งมหาดเล็ก พนักงานรักษาพระคลัง กรมม้า
กรมช้าง กรมเรือ ตลอดจนขุนนางแขกและจีนทั้งหลายซึ่งการเป็นขุนนางนั้นจะเป็น
ได้โดยการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ โดยพระองค์ทรงพระราชทานยศ ราชทินนาม
ตำแหน่ง และศักดินาให้ ซึ่งเป็นเครื่องกำหนดอำนาจและเกียรติยศของขุนนาง

ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช (๒๕๑๐, น.๒๕) ได้กล่าวไว้ว่า

ยศหรือบรรดาศักดิ์ของขุนนางในสมัยอยุธยาตอนต้นนั้นเข้าใจว่าจะมี
บรรดาศักดิ์ ชั้นพระยาหรือออกญาเป็นชั้นสูงสุด ต่อจากนั้นก็มียศและบรรดาศักดิ์
ลดหลั่นกันลงไปตามลำดับต่อไปนี้ เจ้าหมื่น พระจมีน หลวง ขุน หมื่นและพัน
บรรดาศักดิ์เจ้าพระยาและสมเด็จพระเจ้านั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายหลังในสมัยตอน
ท้ายกรุงศรีอยุธยา ส่วนยศเจ้าหมื่น จมีนและจ่านั้นเป็นยศที่ใช้อยู่ในกรมมหาดเล็ก
เท่านั้น

ขุนนางในสมัยอยุธยา นั้น ต้องมีราชทินนามประกอบกับบรรดาศักดิ์เสมอไปเพื่อจะบอกตำแหน่งหน้าที่ราชการของเจ้าของราชทินนามให้คนอื่นได้รู้ เช่น เจ้าพระยาจักรีนั้นเป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของอรรคมหาเสนาบดี ฝ่ายพลเรือนคือสมุหนายก และพระยาพลเทพก็เป็นบรรดาศักดิ์และราชทินนามของเสนาบดีที่ว่าการมนา เป็นต้น

นอกจากนี้ผู้ประพันธ์ยังได้แยกลักษณะขุนนางฝ่ายดีและชั่วไว้อย่างชัดเจนตัวอย่างที่เห็นชัดคือ

๑.๒.๑ ขุนนางดี หมายถึงขุนนางที่ทำงานด้วยความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์ ดังเช่นหลวงเทพโยธาพี่ชายของหลวงไกรสรณ์สรเดชที่มีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายของตนไม่ยอมหนีไปเมื่อกรุงแตก โดยคอยปกป้องและตามเสด็จขุนหลวงหาวัดซึ่งได้ถูกพม่ากวาดต้อนไปเป็นเชลย และหลวงไกรสีห์ราชภักดีก็เป็นทหารอาสาศึกสู้กับพม่าหลายครั้งจนตัวตาย หรือพระสุวรรณาษา บิดาของดาวเรืองถึงแม้จะรับราชการเป็นช่างทองหลวงแต่ก็ได้ฝึกฝนเพลงอาวุธเพื่อป้องกันบ้านเมืองและได้สู้กับพม่าจนตัวตายบนเชิงเนิน

๑.๒.๒ ขุนนางชั่ว ในเมื่อขุนนางดีคือผู้รู้จักหน้าที่ของตนในสังคม ขุนนางชั่วก็คือผู้ที่กระทำตรงกันข้ามจะด้วยความเห็นแก่ตัวเอาตัวรอด หรือว่าด้วยความทรยศดโกงก็ตาม โสภาคได้เรียงลำดับจากน้อยไปหามากด้วยการวางตัวละครคือ หมื่นทิพเทศาผู้เป็นลูกน้องของพระยารัตนาธิเบศร์มีนิสัยคยโวไ้อวด ชี้ขาดตาขาว ยกทัพหนีเข้าศึกทุกครั้งจนโดนหลวงไกรสรณ์สรเดชดูถูก นอกจากนั้นหมื่นทิพเทศายังได้คบคิดกับพระยาพลเทพผู้เป็นขุนนางชั้นสูงชายชาติ โดยแอบส่งเสบียงอาหารและเปิดประตูเมืองให้พม่าเพื่อเอาตัวรอด “พม่าเห็นได้ทีก็ระดมเข้าตีปล้นกรุงศรีอยุธยาทำลายเข้ามาทางประตูที่พระยาพลเทพนัดหมายไว้” (คำให้การชาวกรุงเก่า, ๒๕๑๕, น.๑๗๔) ซึ่งนับเป็นความเลวอย่างสูงสุด และเป็นการทรยศต่ออุดมการณ์ของขุนนางโดยสิ้นเชิง

๑.๓ ระดับไพร่ ทาส

๑.๓.๑ ไพร่ คือราษฎรทั่วไปทั้งชายและหญิงที่มีได้เป็นเจ้านายขุนนางและมีได้เป็นทาส ไพร่ต้องรับใช้ราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์ ต้องไปขึ้นทะเบียนสังกัดมูลนาย เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนกับการที่ได้รับความคุ้มครองตาม

กฎหมาย แบ่งเป็นไพร่สมและไพร่หลวง ซึ่งไพร่สมคือชายที่มีอายุครบ ๑๘ ปี ต้องไปขึ้นทะเบียนเป็นไพร่สมที่กรมพระสุรัสวดี แล้วได้รับการสักท้อมือว่าเป็นคนสังกัดของกรมใดและฝึกงานกับมูลนาย เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ก็จะขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวง ซึ่งจะเปลี่ยนสังกัดไปขึ้นกับกองอื่น ๆ ก็ได้ “ผู้ที่เป็ไพร่หลวงนั้นจะต้องรับราชการตลอดไปจนกว่าจะมีอายุถึง ๖๐ ปีจึงจะปลดจากราชการหรือถ้าหากมีบุตรเป็นชาย ๓ คน ผู้ที่เป็นบิดาก็จะถูกปลดปล่อยให้พ้นจากราชการ” (ศึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว., ๒๕๑๐, น.๑๖) ไพร่เหล่านี้ทำงานรับใช้มูลนายโดยตรง แต่บางโอกาสก็ถูกเกณฑ์แรงงานทำงานให้แก่รัฐด้วย ในยามสงครามก็ต้องออกรบเช่นเดียวกับมูลนาย

๑.๓.๒ ทาส เป็นกลุ่มชนชั้นต่ำสุดของสังคม ทาสส่วนใหญ่ในสังคมไทยเป็นประเภทที่ขายตัวลงเป็นทาสหรือทาสขาดดอกเบีย เช่น กุ้ย้มเงินของนายเงินไปแล้วเอาลูกเมียมาทำสัญญาให้นายเงินใช้สอย พวกข้าทาสเหล่านี้ก็ต้องคอยรับใช้เจ้านายปฏิบัติตามคำสั่งและมีความจงรักภักดี โดยมูลนายมีสิทธิ์ที่จะปฏิบัติใดๆ ต่อทาสได้ดังเช่น

แต่ขุนไกรว่าพระวิจิตน์นนอกจากเมียน้อยๆ ที่แม่ปรึกษาให้แล้ว บรรดาบ่าวไพร่ในเรือนเป็นสาวขึ้นมาก็ไม่ละเว้น มาถึงหมื่นทิพลูกชาย พ่อไม่อยากปรักปรำใครหรอกนะ เชื้อเห็นจะไม่ทิ้งแถว ขุนไกรว่าอีนาคอายุไม่เท่าไรไม่ทันมีระดูระมัง มันเป็นลูกผีพายพระวิจิต หมื่นทิพก็รังแกเอาตามใจปรารถนา พ่ออีนาคคงสุดแค้น ทำอะไรไม่ได้ เป็นทาสในเรือนเบี้ยมาหลายช่วง . . .

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๒๐๙)

ทาสสาว ๆ ที่ถูกพ่อแม่นำมาขาดดอกเบียก็มักจะต้องตกเป็นภรรยาน้อยของมูลนายซึ่งจะถูกทิ้งขว้างเมื่อใดก็ได้

เห็นจะหกเดือนเข้านี้แล้วจ๊ะ ฉันไม่รู้ละเอียดนักรอกแต่พวกบ่าวว่ามาจากบ้านโรงซ้อง พ่อแม่บ่มกด้วยตับชายอยู่ที่นั่น มาหลัง ๆ เห็นจะยากจนไม่มีกินเอาลูกมาขาดดอกเป็นบ่าวบ้านน้ำบริก เขาขุนมันมาแต่เล็กป็นี่เป็นสาวรุ่นเต็มตัว สิบห้าอย่างคงคิดว่ามันจะมีลูกให้พี่พี่ได้กระมัง

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๕๖๗)

ในสังคมไทยนั้นฐานะของชนชั้นของบุคคลอาจเปลี่ยนแปลงได้ขึ้นอยู่กับความสามารถ สถิติปัญญาและความประพฤติของแต่ละบุคคล ไม่ตายตัวเหมือนวรรณะในอินเดีย จึงทำให้สังคมอยุธยาอยู่อย่างสงบสุข เพราะคนทั้ง ๓ ระดับก็อยู่กันอย่างสงบสุขกันจนกระทั่งเกิดการแตกแยกขึ้นภายในแต่ระดับ ระเบียบอันเหมาะสมที่มีมา ก็เกิดความผันผวนจนแตกสลายในที่สุด

๒. สังคมเชิงวัฒนธรรม

นอกจากภาพสังคมดังที่กล่าวมานี้ ข้อเด่นอีกประการหนึ่งในเรื่องนี้ก็คือ ภาพสังคมในเชิงวัฒนธรรม ซึ่งรวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่ การแต่งกาย งานพิธีต่าง ๆ การประกอบอาชีพ แม้แต่การศึกษาสงคราม โสภาคได้จำลองรายละเอียดไว้ได้เป็นอย่างดี

ที่มาของรายละเอียดทางวัฒนธรรมเหล่านี้สันนิษฐานว่าผู้ประพันธ์ได้จากพงศาวดาร วรรณคดี และจากคำบอกเล่าของบรรพบุรุษผู้มีชีวิตสมัยต้นรัตนโกสินทร์ อันถือได้ว่ามีระเบียบแบบแผนคล้ายคลึงกับสมัยอยุธยาตอนปลายและธนบุรี ซึ่งผู้เขียนให้ผู้อ่านเห็นภาพชีวิตประจำวันของคนกรุงศรีอยุธยาที่มีแต่ความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพราะเว้นเรื่องสงครามมานานเป็นเวลากว่า ๒๐๐ ปี นับจากสมเด็จพระนเรศวรทรงกอบกู้อิสรภาพ

๓. วัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน

ผู้เขียนได้ให้รายละเอียดเรื่องของการกินและความเป็นอยู่ของคนกรุงศรีอยุธยาที่พิถีพิถัน คนชั้นผู้ดี ชั้นกลาง ก็จะมีข้าทาสบริวารคอยรับใช้ การแต่งเนื้อแต่งตัวของสาว ๆ วยรุ่งก็จะมีการใช้มะขามขัดถูตัว ใช้แป้งสาลีที่ทำจากเกสรดอกสารภีมาตากแห้งบดละเอียดผสมกับแป้งหรือจะเป็นแป้งบานเย็นที่แกะจากเมล็ดเกสรดอกบานเย็นเอามาตากแห้งบดเก็บไว้ เมื่อเอามาใช้ก็จะละลายน้ำทาหน้า และเอาอย่างแขกอินเดียที่ย้อมมือย้อมเท้า แต่ของไทยเราแค่ให้เล็บแดงโดย "เอาใบเทียนกิ่งตำกับข้าวสุกพอกเล็บเอาผ้าพันไว้สักคืนแล้วขัดถูกับเปลือกมะนาวเล็บก็แดงสวยสมใจ" (สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๑๒๐)

สำหรับลูกหลานขุนนางที่เป็นเด็กหญิงก็จะมีกรเข้าฝักถวยตัว "ไม่จำเป็นต้องถวยเป็นเจ้าจอม พระสนมอะไรหรอก แต่เป็นข้าราชการฝ่ายใน ก็จะได้รับ

พระราชทานเครื่องนุ่งห่ม เบี้ยหวัด" โดยขั้นต้นก็จะได้เรียนหนังสือ หัดเรียน อ่าน แต่ง โคลงฉันท์ กาพย์กลอน ไม่ก็เรียนงานฝีมือ ร้อยดอกไม้ ปักสะดึง

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๑๙๙)

เมื่อถึงคราวออกเรือนก็จะมีพิธีถวายภัตตาหารเช้า สวดมนต์ แล้วฉันเพล พระจะประพรมน้ำมนต์ให้พรก็เป็นเสร็จพิธีและที่สำคัญคือจะต้องส่งสารับอาหารคาวหวานไปถวายเจ้านายและตามบ้านขุนนางผู้หลักผู้ใหญ่ที่เคารพเพื่อให้รับรู้ถึงการแต่งงาน

และเมื่อถึงคราวตั้งครุภักดิ์ ผู้อ่านก็จะได้ทราบถึงความเชื่อของคนโบราณว่า เมื่อหญิงตั้งครุภักดิ์ก็จะเอาดอกบัวสามดอกบูชาพระแล้วต้มเอาน้ำดื่มกิน คนท้องใส่ทั้งลูกทั้งแม่จะได้แข็งแรง

คนโบราณทำกันมา ลูกหลานแข็งแรงเป็นคนดีรู้คุณพ่อแม่บรรพบุรุษไม่คิดชั่ว ทำบาปกรรมก่อทุกข์ยาก ก็เพราะเวลาแม่ตั้งท้องปুষาตายายสอนให้ถือศีล . . . ศีลห้า เท่านั้นแหละสักเจ็ดวัน สิบห้าวันต้องทำให้ครบ เท่านั้นจะได้กุศลแก่ตัวแม่ทั้งลูกที่จะมาเกิด

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๕๔๕)

สำหรับความเชื่อนี้ได้มีการกล่าวถึงใน*ประวัติศาสตร์ไทย ยุคอาณาจักรอยุธยา* (दनัย ไชยโยธา, ๒๕๔๖, น.๒๕๓) เกี่ยวกับประเพณีการเกิดว่า

หากให้คลอดง่ายก็นำดอกบัวที่ขนาดถือไปวันทาเสมาหน้าโบสถ์ตอนบวชมา ดมกินหรือหากล้วยน้ำว่ามาให้พระภิกษุเสกเป่านำมากินก่อนคลอด การเช่นไหว้ผีต่าง ๆ เพื่อช่วยให้คลอดง่าย บางคนได้หาเครื่องรางของขลังเช่นผ้ายันต์มาติดไว้กับเสื้อชั้นใน หรือตะกรุดพิสมรมาผูกไว้กับตัว เพื่อป้องกันอันตรายต่าง ๆ ด้วยว่าการปฏิบัติตามความเชื่อต่างๆ ย่อมมีเหตุผลบางอย่าง เพื่อเพิ่มกำลังใจและบำรุงขวัญหญิงมีครรภ์ให้ดีขึ้น

สังคมอยุธยาสมัยโบราณนั้นลูกผู้ดีเมื่อจะออกเรือนไปก็ต้องไปปกครองบ่าวไพร่ ข้าทาสบริวาร ลูกผู้หญิงก็จะได้รับการอบรมในเรื่องของการปกครองคน อย่างเช่น ดาวเรืองเมื่อแต่งงานกับหลวงไกรสรเดชก็ถูกคุณย่าสั่งสอนว่าให้มีเมตตาจิตแก่บ่าว

ไพโร “อย่าเลือกที่รักมักที่ชังอยู่อุปถัมภ์ยามเจ็บป่วยให้งานคนผู้สมวัย อายุและสภาพร่างกาย และอย่าได้ลงอาญาเขียนตี เพราะใช้กับนักโทษคนชั่ว ผิดว่าตามผิด . . . ทำดีได้ขอบตกรางวัลเป็นสินน้ำใจ” (สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๕๗๒)

สภาพทางเศรษฐกิจ

สภาพเศรษฐกิจในสมัยกรุงศรีอยุธยาตั้งอยู่บนรากฐานของเกษตรกรรม หัตถกรรมและพาณิชย์กรรม โดยมีข้อความตอนหนึ่งของ*คำให้การชาวกรุงเก่า* (๒๕๑๖, น.๕๕) ว่า “. . . ผู้งชน พลเมืองรู้ทำมาหากิน มีการกสิกรรมทำไร่ทำนา ทำพาณิชย์กรรมแลกเปลี่ยนการค้า ทำการช่างหัตถกรรมเป็นต้นว่า จักสาน ทำหม้อไห ตุ่ม โอง ไซใส่ข้าวใส่น้ำหมากพลู ซื่อขายแก่กับพวกราษฎรก็มีทรัพย์มั่งคั่ง เจริญสมบูรณ์ขึ้นทุกที . . .”

จากสภาพภูมิศาสตร์ ราชอาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ในที่รวมของแม่น้ำ ๓ สาย อันได้แก่ แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำลพบุรี และแม่น้ำป่าสัก อยู่ไม่ไกลและไม่ใกล้จากทะเล จนเกินไป สะดวกในการติดต่อค้าขายทั้งภายในประเทศและกับต่างประเทศ ราชอาณาจักรอยุธยาเป็นศูนย์กลางการคมนาคมทางน้ำที่พ่อค้าจากหัวเมืองต่าง ๆ มาชุมนุมแลกเปลี่ยนสินค้ากันและมีโอกาสติดต่อค้าขายกับต่างประเทศได้สะดวกโดยเฉพาะประเทศจีน เศรษฐกิจของกรุงศรีอยุธยาจึงเจริญรุ่งเรืองตามลำดับและกลายเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคเอเชีย

นอกจากนั้นใภูมิภาคยังให้ผู้อ่านเห็นภาพความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจภายในของอยุธยาที่มีทั้งตลาดบกตลาดน้ำรอบกำแพงพระนครผู้คนทำมาค้าขายกันคึกคัก มีขนอนสี่ทิศเก็บภาษีสินค้าเข้าออกหัวเมืองชายทะเลต่างประเทศ ซึ่งขณะนั้นอยุธยาเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ ได้ติดต่อค้าขายกับพ่อค้าจีน ญี่ปุ่น และชาติตะวันตก ทำให้อยุธยามีอาวุธทันสมัยที่ต่างชาตินำเข้ามาด้วย สำหรับการค้าขายภายในนั้นมีตลาดบกจะแบ่งกันเป็นย่านเป็นตำบล ย่านไหนขายอะไรก็จะดูได้จากชื่อย่าน เช่นบ้านกระเบื้องก็จะทำกระเบื้องขาย บ้านหม้อก็ปั้นหม้อข้าวหม้อแกงขาย เป็นต้น

สภาพภูมิทัศน์อยุธยา (การสร้างฉากสถานที่)

ใสภาคต้องการให้รายละเอียดแก่ผู้อ่านเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์ของอยุธยาผ่านทางขุนไกรที่ชวนดาวเรืองไปเที่ยวชมวังและอธิบายสถานที่สำคัญของอยุธยาแก่ดาวเรืองในตอนต้น ๆ ของเรื่องว่า

ถ้าจะเที่ยวดูพระนครก็ต้องเริ่มจากกำแพงเชิงเทินเข้าไปทีเดียว เจ้ารู้หรือไม่ว่ากรุงศรีอยุธยานั้นมีรูปร่างเหมือนสำเภามีน้ำคองค้ำล้อมรอบพระนครทีเดียว . . . จะเป็นเกาะก็เมื่อพระเจ้าอยู่ทงสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่หนึ่งสร้างกรุงให้ขุดคูด้านตะวันออกตั้งแตริมแม่น้ำที่หัวรอหน้าป้อมมหาไชย ลงไปบรรจบแม่น้ำหน้าป้อมเพชรชื่อหน้า ตั้งแต่กระนั้นพระนครศรีอยุธยาก็เป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๖๑)

จะเห็นได้ว่าการดูภาพเขียนกรุงศรีอยุธยาที่นักประวัติศาสตร์ไทยคุ้นตามากที่สุดคือภาพ ludea ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติโรดส์มิวเซียม กรุงอัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ จิตรกรได้ให้มุมมองที่งดงามแปลกตาทำให้สามารถจินตนาการสภาพภูมิทัศน์และรูปลักษณะของกรุงศรีอยุธยาว่า

เป็นเกาะเมืองล้อมด้วยแม่น้ำหลายสาย ตัวเมืองมีกำแพงอิฐล้อมรอบ มีป้อมปืนและประตูเมืองเรียงรายเป็นระยะ ๆ พื้นที่ภายในพระนครแบ่งออกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย ผังเมืองจัดเป็นระเบียบสวยงาม ถนนและคูคลองนั้นเชื่อมโยงต่อกันดุจตาข่ายจนราชธานีได้รับสมญานามว่า “เวนิสตะวันออก” (รัชชชัย ตั้งศิริวานิช, ๒๕๔๙, น.๔๑)

และจากจดหมายเหตุของโยส เขาเติม พ่อค้าฮอลันดาผู้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. ๑๖๓๖) ได้กล่าวไว้ว่าประเทศสยามเป็นราชอาณาจักรใหญ่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไป . . . มีอาณาเขตติดต่อกับราชอาณาจักรหงสาวดีและอังกฤษ อาณาจักรสยามประกอบไปด้วยเมืองเล็กใหญ่มากมาย มีตลาดที่ซื้อขายและหมู่บ้านจำนวนเหลือคณานับ

พระนครศรีอยุธยาเป็นราชธานีระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐ และเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ บรรดาขุนนางข้าราชการเจ้านายทั้งหลายทั้งปวง พระนครศรีอยุธยาที่ตั้งอยู่บนเกาะเล็ก ๆ ล้อมรอบด้วยแม่น้ำเจ้าพระยา ป่าสักและลพบุรี ท้องที่รอบนอกเป็นที่ราบไปทั่วทุกทิศ รอบกรุงศรีอยุธยามีกำแพงหินและอิฐสร้าง

อย่างหนาแน่นแข็งทุกทิศ รอบกำแพงวัดได้ประมาณ ๒ ไมล์ขอลันดาหรือ ๓๑๐ เส้นจึงเป็นนครหลวงที่กว้างขวางใหญ่มาก (กรมศิลปากร, ๒๕๔๒, น.๒)

ตามข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยธรรมชาติที่ช่วยเอื้อให้อยุธยา มีอำนาจมั่นคงเพราะอาณาจักรอยุธยาตั้งอยู่ในบริเวณที่ลุ่มอันเกิดจากแม่น้ำ ๓ สาย ไหลมาบรรจบกันคือแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก และแม่น้ำลพบุรี สภาพแวดล้อมเช่นนี้ทำให้อยุธยามีที่ลุ่มอันอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูกได้เป็นอย่างดี และทำให้อยุธยามีลักษณะคล้ายเป็นเกาะ ๆ หนึ่ง เนื่องจากล้อมรอบด้วยแม่น้ำเกือบทุกด้าน อยู่แล้ว เพียงแต่ขุดคูขื่อหน้าเชื่อมแม่น้ำเหล่านั้นก็จะได้ปรากฏธรรมชาติที่ช่วยป้องกันการโจมตีของข้าศึกได้ดี เพราะอยู่ในระหว่างเดือนกันยายนถึงเดือนธันวาคมของทุกปี น้ำจะหลากท่วมรอบกรุงศรีอยุธยาเป็นพื้นที่กว้างมาก สภาพเช่นนี้ได้ช่วยให้อยุธยารอดพ้นจากการโจมตีของศัตรู เช่น พม่าได้หลายครั้ง

นอกจากนั้นผู้เขียนยังได้อธิบายถึงกำแพงพระนครว่ามีลักษณะ

กำแพงพระนครสูงราวสามวา หนาสองวาเศษ ก่ออิฐสองข้างไว้ร่องกลาง หลังใบเสมากำแพงพระนครเว้นเป็นเชิงเทินกว้างหกศอก สำหรับทหารรักษาหน้าที่ . . . ป้อมประตูพระนครมีถึงสิบหกป้อม ประตูใหญ่ทั้งประตูบึงและน้ำรวมกันถึงยี่สิบสาม ประตู ประตูช่องกุดหนึบเข็ดประตู ประตูกำแพงพระนครด้านเหนือที่เป็นพระราชวังอีกห้าประตู . . . เวลาตีกลองระฆังเข้าสู่อ้อมพระนคร เขาก็เอาไม้ฆอนสักปักเรียงเป็นสองแถว แล้วถมดินระหว่างกลางปิดคลอง ทำอย่างนี้ไปประจบกำแพงสองข้างกัน เข้าศึกได้เลย

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๖๓)

จากข้อมูลของผู้เขียนจะเห็นได้ว่ากรุงศรีอยุธยามีการตั้งรับข้าศึกที่ค่อนข้างแน่นหนาแข็งแรงมาก แต่ที่เราต้องเสียกรุงก็เพราะความประมาทและความแตกสามัคคีของเราเอง ดังที่ผู้เขียน (๒๕๒๔, น.คำนำ) ได้กล่าวว่า “สาเหตุการไม่เตรียมการและความประมาทของพลเมือง ความขัดแย้งสืบเนื่องจากความไม่สามัคคี การทำลายฆ่าฟันกันเองเป็นผลให้คนดีมีฝีมือลดน้อยลงซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญ”

การสร้างตัวละคร

โสภาคสร้างตัวละครเพื่อจะส่ง “สาร” ให้ผู้อ่านได้ทราบว่ามีผู้เขียนตั้งใจจะเกิดทุนความจงรักภักดี และวีรกรรมของบรรพบุรุษที่ได้เคยสละเลือดเนื้อปกป้องบ้านเมืองมาแล้วจึงกำหนดให้ครอบครัวของดาวเรืองมีบิดาซึ่งรับราชการเป็นช่างทองหลวง และได้เสียสละชีวิตเพื่อปกป้องบ้านเมือง ซึ่งตรงกับบรรพบุรุษของผู้เขียนที่มีพี่น้องรับราชการทั้งฝ่ายบู๊และบุ๋น ซึ่งฝ่ายบู๊นั้นก็ครอบครัวของหลวงไกรสรณ์สรเดช ซึ่งเป็นสามีของดาวเรืองมีทั้งบิดาและตนเองเป็นขุนนางผู้ใหญ่เป็นทัพหน้าต่อสู้ข้าศึก จนตัวตายฝ่ายบู๊นั้นเป็นครอบครัวของดาวเรือง ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวไว้ตอนต้นว่าได้จากคำบอกเล่าของครอบครัวมาว่า “บรรพบุรุษของเรานั้นพี่ชายเสียชีวิตเชิงเทิน น้องชายเป็นช่างทองหลวงปกครองครอบครัวหนีพม่าแล้วมาตั้งบ้านเรือนที่คลองบางหลวง รับราชการสนองพระเดชพระคุณมาตลอดจากกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์” (สายโลหิต, ๒๕๒๔, น. คำนำ) และอีกประโยคคือ

“บรรพบุรุษฝ่ายข้างพ่อฉันได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาเพราะท่านบู๊เก่ง ผู้รับไม่ย่อถอยตลอดมา จนสามารถปราบผู้ร้ายลือชื่อทางใต้ได้ราบคาบ ส่วนบรรพบุรุษทางแม่ฉันได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยากี่เพราะเก่งทางวิชาการจึงเป็นฝ่ายบู๊” (สายโลหิต, ๒๕๒๔, น. คำนำ) และกำหนดให้คุณย่านิม ซึ่งเป็นคุณย่าของดาวเรืองเป็นผู้รู้ทางด้านโหราศาสตร์ โดยศึกษาจากตำรามหาทักษา ทำให้เป็นผู้ที่รู้เรื่องราวชะตาของบ้านเมืองก่อนเสียกรุง เพื่อจะสอดคล้องกับเหตุการณ์จริงในเวลาต่อมาของประวัติศาสตร์

บอกเล่าชวนทำตามอย่างว่า ข้าศึกคราวนี้มันเป็นโจรระลอก มหาทักษาอยู่ไหน ย่าดูแล้วที่เจ้ากับหลวงเทพเห็นจะไปไกลต่างถิ่นฐานบ้านเกิดไกลเหลือเกิน . . . นั่งสมาธิมองเห็น

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น. ๖๖๑)

ดังนั้นเพื่อความสมจริงผู้เขียนได้ใช้ตัวละครจริงในฝ่ายของขุนนางผู้ใหญ่ที่ประจบสอพลอและเป็นผู้ทรยศต่อบ้านเมือง ไม่ว่าจะ เป็นชื่อเจ้าคุณรัตนวิเบศร์ พระยาพลเทพตามเหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ จึงทำให้เกิดความสมจริงในบทบาทของตัวละครดังตอนหนึ่งในเรื่อง หลวงไกรสรณ์สรเดชหันขวับมาหาพี่ชายเอ๋ย เสี่ยงกว่า

เจ้าคุณพลเทพเป็นต้นต่อเรื่องสำคัญ ที่เทพ . . . ข้าศึกขุดอุโมงค์เข้ามาจนถึงเชิงกำแพงเอาปืนสูมร막กำแพงเผาจนกำแพงเมืองทรุดแล้ว พระยาพลเทพเป็นคนตกลงให้สัญญากับพม่าจะเปิดประตูเมืองรับ

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๗๙๐)

ความตั้งใจของผู้เขียนที่จะให้ผู้อ่านได้เข้าใจสาเหตุของการเสียกรุงศรีอยุธยา ทำให้ผู้เขียนกำหนดตัวละครให้เป็นฝ่ายดีฝ่ายร้ายค่อนข้างชัดเจน

ตัวละครเอกฝ่ายชายที่โศภาคได้วางบทบาทให้หลวงไกรสรณ์สรเดชซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานยศเป็นพระยาไกรสิทธิ์ราชภักดีในบั้นปลายของชีวิตเป็นตัวละครฝ่ายดีที่มีความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมืองตามสายเลือดของบรรพบุรุษที่รับราชการเป็นนายทหารมาหลายชั่วอายุ หลวงไกรและหลวงเทพโยธาดูเป็นที่ชายเป็นนายทหารมหาดเล็กของเจ้าฟ้าอุทุมพร ทำให้เกิดความไม่ลงรอยกันกับฝ่ายของสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ (พระเจ้าเอกทัศ) อันมีหมื่นทิพเทศาเป็นตัวหลักที่คอยกลั่นแกล้งและให้ร้ายหลวงไกรสรณ์สรเดชโดยตลอด ซึ่งการสร้างความขัดแย้งนี้จะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดการแตกความสามัคคีของคนในชาติที่เป็นต้นเหตุของการเสียกรุงในครั้งนี้ซึ่งผู้เขียนได้สอดแทรกไว้ในบทประพันธ์หลายครั้งด้วยกัน

คำพูดประโยคหลังสุดราวจะพิมพ์กับตัวเอง ดวงตาผู้พูดแลไปไกลลับ ขณะรำพึงสืบไปว่าบ้านเมืองจะแตกแยกไม่แข็งแกร่งเช่นแต่ก่อน ก็เพราะคนแตกสามัคคีคอยดูกันต่อไปเกิด

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๔๘๖)

บทเรียนครั้งนี้เจ็บปวดนัก “คนพูดพิมพ์แฝงๆ” ใครจะคิดกันได้บ้างரிய . . . ไม่รู้นะ ขาดสามัคคีเตรียมพร้อม มีแต่คนเห็นแต่ตัว ไม่นึกถึงแผ่นดินบ้านเมือง อิจจาวิชา ชิงเด่นกันเอง จุดจบมันก็ลงเอยอย่างนี้

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๔๙๗)

ที่ก็ไม่รู้จะวางใจนะ มันราวชานตั้งแต่แบ่งเป็นพวกวังหลวงข้างพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ และข้าเก่าขุนหลวงหาวิดนานเต็มที จนยากจะสานรอยราวให้สนิทดังเดิม ความสามัคคีไม่เกิดผล ก็อย่างที่เห็นนี่แหละ ชะตากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาจะเป็นไปเช่นนี้เจ้าหรือที่ผู้ใดก็ห้ามไม่ได้

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๗๖๔)

ลักษณะของตัวเอกฝ่ายชายของโสภาคเป็นลักษณะของนวนิยายพาฝันทั่วไปที่พระเอกจะต้องเป็นคนดีรักเดียวใจเดียวและมีความซื่อสัตย์มั่นคงต่อความรัก ซึ่งจะมีความแตกต่างเป็นอย่างมากจากชายไทยที่มีฐานะดีในยุคนั้น แต่หลวงไกรสรณ์-สรเดชก็เป็นตัวละครแบบฉบับที่มีความมั่นคงในความรักที่มีต่อดาวเรืองตราบจนวันตาย

“จ๊ะ คุณพ่อออกรบเป็นกองหน้ามานานแล้ว” ผู้เป็นแม่รับคำตั้งแต่แม่รู้จัก . . .
ท่านก็ . . . กล่าวหาญเห็นแก่หน้าที่บ้านเมืองมากกว่าอะไรทั้งหมด ใช่แต่เท่านั้น ยังรัก
เดียวใจเดียวรับผิดชอบครอบครัวสมเป็นพ่อแม่ไม่มีใครเหมือน

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๙๓๒)

“ . . . นับจากวันนั้นเป็นต้นมาเห็นจะมีแต่ความสุข . . . สุขที่จะให้และรับ . . .
ลูกห้าคนเป็นพยานความรักอย่างดียิ่ง ขุนนางบ้านอื่นเขามิเมียกันหลายคน แต่
พระสีหราชไม่เคยทำให้เมียเข้าใจด้วยเรื่องนี้”

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๙๓๔)

ตัวละครเอกฝ่ายหญิง คือดาวเรืองบุตรสาวคนเล็กของพระสุวรรนราชาช่างทำทองหลวง ผู้เขียนได้กำหนดบทบาทของดาวเรืองตั้งแต่วัยเด็กจนถึงการครองเรือน เพื่อที่จะให้การบรรยายสภาพของกรุงศรีอยุธยาตอนปลายผ่านสายตาของดาวเรืองสู่การรับรู้ของผู้อ่านอย่างแยบยลตามลำดับ ดาวเรืองได้รับการอบรมจากคุณย่าตามแบบกุลสตรีไทยคือมีความสามารถด้านการเรือนและการครัว ซึ่งเป็นแบบฉบับของผู้หญิงในยุคนั้น แต่ดาวเรืองจะมีคุณสมบัติที่แตกต่างไปจากตัวละครเอกฝ่ายหญิงในวรรณคดีไทยคือ การมีความรู้ทางด้านมหาทักษาซึ่งได้รับการถ่ายทอดจากคุณย่าและได้สืบทอดวิชาช่างทำทองหลวงจากบิดาแทนพี่ชายที่ได้เสียชีวิตในระหว่างการรบกับพม่า แต่คุณสมบัติเหล่านี้โสภาคไม่ได้ให้รายละเอียดมากนักเป็นแต่เสริมคุณสมบัติของดาวเรืองให้เด่นชัดเท่านั้น

วิถีชีวิตของดาวเรืองค่อนข้างจะราบรื่นเพราะไม่มีอุปสรรคเรื่องของชนชั้นอย่างนวนิยายทั่วไป ดาวเรืองได้แต่งงานกับหลวงไกรสรเดช (พระยาไกรสีห์ราชภักดี) ผู้ชายในฝันซึ่งได้สนทนสมกันมาตั้งแต่วัยเด็ก ดาวเรืองได้ทำหน้าที่เป็นแม่บ้านแม่เรือนได้เป็นอย่างดีในภาวะที่หลวงไกรสรเดชต้องไปราชการงานศึก และเมื่อพระยา

ไกรสิทธิ์ราชภักดีได้สิ้นชีวิตในสนามรบ ดาวเรืองก็เป็นเสาหลักของครอบครัวได้อย่างไม่ยากลำบาก เพราะมีความเข้มแข็งโดยมีคุณย่าเป็นแบบฉบับ

“คนดีของพี่ . . . หลานรักของคุณย่าต้องแกร่ง . . . ต้องแข็งให้เหมือนท่าน
เสียงกระซิบนั้นเหมือนจะแผ่วมากับสายลมที่พัดผ่านเข้ามาทางหน้าต่าง”

“ . . . ดาวเรือง . . . พี่รู้ . . . รู้ว่าเจ้าจะยังเยาว์แต่ก็เข้มแข็งสู้ยิบตาจน ขอเจ้า
มาเป็นแม่ศรีเรือน ที่ภูมิใจเหลือเกิน”

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๑๓๙)

คนพุดจูงมือที่เลี้ยงกำก่อกออกมาจนซิดดลิ่ง “เห็นไหมจะพี่เอ็นท่าทองหลวง
แล้วก็มีเวลาค้าขายนะ เรือลูกตาลเขามาโน่นไง บ่าวไพร่ในบ้านดมไป เขามาทำงานปอก
เปลือกตาล ขายลูกตาลก็ได้ สินค้าอื่น ๆ ก็ยังมีให้คิดเป็นทางทำกิน”

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๑๕๒)

ตัวละครอีกตัวที่มีสีสันโดดเด่นที่ผู้เขียนให้เป็นตัวสร้างความขัดแย้งในเรื่อง
คือ หมื่นทิพเทศาถือเป็นตัวละครฝ่ายร้ายที่ทรยศต่อบ้านเมือง สมคบกับพระยา
พลเทพซึ่งเป็นเจ้านายคอยลอบส่งเสบียงและเปิดประตูเมืองให้พม่าข้าศึกเข้าไปได้
บทบาทของหมื่นทิพเทศาจะเป็นคนเกกมะเหรก มากู้หลายเมีย เพราะเป็นลูกคน
เดียวของคหบดีแห่งบ้านบางเอียนทำให้ถูกตามใจมาตั้งแต่ยังเด็ก หมื่นทิพเทศามี
เรื่องไม่ลงรอยกับหลวงไกรสรเดช (พระยาไกรสิทธิ์ราชภักดี) มาตั้งแต่ยังหนุ่ม เนื่องจาก
อิฉาที่หลวงไกรสรเดชมียี่ไม้ลายมือที่เหนือกว่า และยังกีดกันไม่ให้ตนเข้าใกล้กับแม่
เยื่อนผู้เป็นน้องสาว แต่ด้วยความที่มีฐานะดีทำให้สามารถแต่งงานกับแม่เยื่อนได้
ด้วยความเห็นดีเห็นงามของคุณหญิงศรีนวลซึ่งเป็นมารดาของหลวงไกรสรเดช แต่แม่
เยื่อนก็ตรอมใจตายในภายหลังเพราะทนความเจ้าชู้ของหมื่นทิพเทศาไม่ได้ ทำให้
ความบาดหมางระหว่างหลวงไกรและหมื่นทิพเทศารุนแรงมากขึ้น หลวงไกรถูกหมื่น
ทิพเทศากลั่นแกล้งและใส่ร้ายบ่อยครั้ง เพราะหวังปองดาวเรือง แต่ผู้เขียนก็ต้องการ
ให้เห็นคติธรรมคือการ “ทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว” หมื่นทิพเทศาก็ได้จบชีวิตด้วยคมอาวุธ
ของลูกน้องตนเอง

การดำเนินเรื่องด้วยการใช้เหตุการณ์จริงในประวัติศาสตร์ เพื่อให้นวนิยาย
เกิดความสมจริงในการเขียนนวนิยายอิงประวัติศาสตร์ ผู้เขียนจึงได้สอดแทรก

เหตุการณ์ก่อนการเสียกรุงจากหลักฐานคำให้การขุนหลวงหาวัด ครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ชี้ให้เห็นถึงความแตกสามัคคีแย่งชิงสมบัติของคนไทย เหตุการณ์ที่พระยารัตนาธิเบศร์เป็นแม่ทัพไปรบพม่าแตกพ่ายกลับมา เหตุการณ์ที่คุณย่ำสังหรณ์ว่าจะมีศึกคือ เห็นฝูงกาดำอีแร้งมันบินขวกไขว่เข้ามาเหนือกรุง ตลอดจนกลางร้ายต่าง ๆ ก่อนที่จะเสียกรุงที่หลวงไกรได้ประสบแล้วมาเล่าให้ดาวเรืองฟัง เป็นต้นว่าพระเนตรพระพุทธรูปปฏิมากรทั้งสองหลุดหล่นอยู่บนพระหัตถ์ พระรูปสมเด็จพระนเรศวรมีน้ำพระเนตรไหลและเปล่งศัพท์สำเนียงอันดัง อสนีบาตลงหลายครั้งหลายหน และเหตุการณ์ที่เจ้าเมืองทวายนำเครื่องบรรณาการเข้ามาถวายขอพึ่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งเป็นชนวนที่พม่าอ้างเป็นสาเหตุของการยกทัพตีกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากเจ้าเมืองทวายนั้นเป็นข้าเมืองอังวะ เมื่อมาแปรพักตร์โดยกรุงศรีอยุธยาไว้ก็เท่ากับกรุงศรีอยุธยาไม่ไว้หน้ากรุงอังวะ และเหตุการณ์อื่นๆ อีก หลังจากเสียกรุงจนถึงพระยากำแพงเพชรได้สถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวงใหม่ก็ยังมีศึกพม่าประปรายซึ่งทั้งหมดเหล่านี้ ผู้อ่านจะได้ความรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ควบคู่กับการดำเนินเรื่องของเหตุการณ์ในนวนิยายที่ตัวละครได้มีบทบาทตามเหตุการณ์ที่ผู้เขียนได้จินตนาการเอาไว้

การใช้คำและภาษาเพื่อสื่อจินตภาพ

ผู้ประพันธ์ได้นำผู้อ่านเข้าไปสู่ยุคของกรุงศรีอยุธยา โดยผ่านมุมมองของดาวเรืองและหลวงไกรในแต่ละช่วงเวลาตามลำดับ ซึ่งการใช้คำพูดหรือบทสนทนาของตัวละครนั้นผู้เขียนได้กล่าวไว้ในคำนำของเรื่องแล้วว่า “การใช้คำพูดของตัวละครก็ดียากจะให้ ‘เหมือนที่เดียว’ แม้นักประวัติศาสตร์เอกก็ยังใช้วิธีพิจารณาว่าควรจำเป็นอย่างนั้นอย่างนี้” (โสภาค สุวรรณ, ๒๕๒๔, น.คำนำ) ดังนั้นการใช้คำและสำนวนในเรื่องถ้ามีหลักฐาน ผู้เขียนก็จะใส่ไว้ในเชิงอรรถให้เป็นความรู้แก่ผู้อ่าน

อย่างไรก็ตามโสภาคได้ใช้ภาษาเป็นแบบแผนมีความประณีตละเอียดและเหมาะกับฐานะของตัวละคร เช่น

“ขอรับ แม่พะเนาะรงนั๊ก” เจ้าคุณพิริยะเอ่ยเสียงแผ่วเบาองสตรีสูงอายุดตรงหน้า
อย่างเคารพรักใคร่ยิ่งนัก อยากจะบอกท่านว่ามารดาของตน และท่านเจ้าของเรือนนั้น
เป็นสตรีที่ทำหน้าที่ได้ครบถ้วน คือเป็นเมียยามสนธิเสนาหา เป็นเพื่อนยามจำเริญ

อ้างว้าง และยังเป็นคู่คิดเมื่อสามี้อับจนปัญญา ไซ้แต่เท่านั้นยังแข็งแกร่งร่วมรับรู้ทุกข์สุข
อย่างไม่ย่อ

ผิดกับภรรยาของท่าน คุณหญิงศรีนวลเป็นผู้หญิงจริงแท้ที่เจ้าคุณพิริยะต้อง
กริ่งเกรงไปเสียทุกสิ่งทุกอย่างที่ว่าได้

(สายโลหิต, ๒๕๒๔, น.๑๕๔)

การใช้พรรณนาโวหารตลอดจนการแสดงอารมณ์ความรู้สึกของผู้คนเมื่อ
คราวกรุงแตกก็ทำให้เกิดจินตภาพ

ดาวเรืองหันหลังไปมอง แม้มาได้ไม่ไกลเสียงปืนก็ยังคงมาให้ได้ยิน ไซ้แต่
เท่านั้นแสงเพลิงที่โชติช่วงฉาดฉานจับต้องพยายามคำคืนก็เป็นพยานบอกให้รู้ว่า
กรุงศรีอยุธยาตกเป็นของข้าศึกโดยราบคาบ ชะตากรุงเทพรหมานครบวรทวารวดี
ศรีอยุธยาคงกาลชาดในวันนั้นเอง

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๗๙๓)

ภาพของผู้แพ้ . . . บ้านเมืองยับเยินถูกเผาผลาญวอดวายทรัพย์สินสมบัติ
แม้ปราสาทราชวังที่ก่อสร้างอย่างงามวิจิตร ผากผีมือแต่ละยุคแต่ละสมัยทั้งงาน
ศิลปวัฒนธรรม ขนบประเพณี แม้พระศาสนา ข้าศึกที่เข้ามาย่ำยีหาได้มองเห็นคุณค่าไม่
ทุกอย่างย่อยยับราบลงสู่แผ่นดิน เสียงร่ำไห้มาจากคนข้าง ๆ ว่า “หมด
คน . . . หมดกรุง . . . เมืองเห็นจะเป็นป่าละ”

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๘๑๖)

“เผากระทั่งปราสาทราชมณฑิยรพ่อกอง” อีกคนเสริมแล้วร้องให้ “ไม่ว่าของ
หลวง ของชาวบ้านวัดวาอารามไอ้ใครปล้นสะดมเที่ยวเก็บสมบัติตามบ้านเกิดมาไม่เคย
พบเคยเห็น”

“พระศรีสรรเพชญ์ . . . พ่อรู้จักไหม” คนข้าง ๆ หลวงไกรสรเดชมร่ำพัน
“ทองคำหุ้มองค์งามอร่ามเหลือยัง มันเอาไฟสุ่มทำนให้ทองละลายแล้วก็เอาทองไป
ชั้วชาติ พระศาสนาที่ไม่วันจะทำลาย”

(สายโลหิต, ๒๕๔๖, น.๘๑๒)

ผู้เขียนยังระมัดระวังการใช้สรรพนามเพื่อให้ใกล้เคียงกับอดีตและสมฐานะ
ตามลำดับชั้นของบุคคล เช่นคำว่าแม่หญิงก็จะใช้เรียกิดาของขุนนางผู้ใหญ่ เช่น แม่หญิง
ดาวเรือง แม่หญิงเยื้อง และสำหรับผู้ชายที่มีตำแหน่งทางราชการก็จะนิยมเรียก

ตำแหน่งแทนชื่อตัว เช่น หลวงไกร หมื่นทิพ เจ้าคุณพิริยะ สำหรับชั้นบ่าวและทาสในครัวเรือนก็จะมีการใช้คำไอ้อีเมื่อเรียกบ่าวผู้ชายและผู้หญิง เป็นต้น

นอกจากนั้นผู้เขียนยังให้ความรู้ด้านการใช้คำหรือภาษาที่ใช้ในสมัยปลายกรุงศรีอยุธยา โดยการใช้เชิงอรรถอธิบายไว้ด้านล่าง อย่างคำว่า

ตะคัน = ภาชนะดินปั้นคล้ายจานใช้เป็นที่วางกำยานอบน้ำ หรือใส่
น้ำมัน วางไว้จุดตามไฟต่างตะเกียง

เสือป่า = พลเรือนที่มีกวีชาทหาร เพื่อช่วยรบในเวลาสงคราม

แมวเซา = หมายถึง แมวมอง กองสอดแนม

ขนมชะมด = ทำด้วยแป้ง ใส้ใส่ทอดน้ำมัน

ขวานปลู = ขวานโยนมีบ้องที่หัวเป็นช่องลึกสำหรับใส่ด้ามบิดไปตาม
ต้องการใช้ตัดหรือถากไม้

กระโหนด = ตาล ตาลโตนด พัดใบตาล

และที่เรียกว่าป่าในกรุงศรีอยุธยาไม่ใช่ป่าดง แต่เป็นตลาดที่ประชุมคนหมายความว่า ย่านใด มีสิ่งใดเป็นพื้นก็เรียกว่าป่าของสิ่งนั้น ๆ เช่น ป่าผ้าเหลือง ก็คือย่านตลาดขายผ้าไตรจีวร ป่าตองก็มีใบตองกล้วยขาย

สายโลหิตจึงเป็นนวนิยายที่สร้างสรรค์โดยการใช้ข้อเท็จจริงทางด้านประวัติศาสตร์มาเป็นเค้าโครงของการดำเนินเรื่องสร้างสรรค์ตัวละคร ๒ ฝ่ายเป็นตัวแทนของบุคคลจริงในอดีตมาสร้างปมขัดแย้งที่ทำให้เนื้อหาของเรื่องมีครบทุกรส ทำให้ผู้อ่านติดตามเรื่องได้อย่างสนุกสนาน และจากการทำงานค้นคว้าก่อนการเขียนทำให้นวนิยายเรื่องนี้ทรงคุณค่าในด้านความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์ของกรุงศรีอยุธยาตอนปลายได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าใจสังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่ทำให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้อดีต รวมทั้งได้ตระหนักถึงความไม่สามัคคีที่ทำให้เสียกรุงที่ผู้เขียนต้องการให้เป็นอุทาหรณ์สอนใจ เพื่อไม่ให้ประวัติศาสตร์ซ้ำรอยอีก นอกจากนั้นยังให้คุณค่าทางจริยธรรมในเรื่องของความกล้าหาญ การเสียสละความสุขส่วนตัวเพื่อประเทศชาติ ความจงรักภักดีต่อผู้มีพระคุณ ค่านิยมเรื่อง “ผัวเดียวเมียเดียว” และที่สำคัญที่สุดคือการดำเนินเรื่องที่ยืนยันว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นกฎแห่งกรรมและเป็นกฎของวิถีชีวิตที่พึงดำเนินตามซึ่งผู้ประพันธ์ได้สอดแทรกและใช้เป็นแนวทางในการประพันธ์

สรุป ความแตกต่างระหว่างนวนิยายกับประวัติศาสตร์

ถึงแม้ว่านวนิยายอิงประวัติศาสตร์โดยทั่วไปจะพยายามเก็บรายละเอียดความเป็นจริงในอดีตตามความสามารถของผู้ประพันธ์จนบางเรื่องอาจจะเหมือนกับภาพจำลองเหตุการณ์ในอดีต เช่น *ฟ้าใหม่* ของศุกร บุนนาค *สี่แผ่นดิน* ของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช แต่สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือนวนิยายก็คือเรื่องของจินตนาการเป็นผลผลิตจากจินตทัศน์ (Perception) ของผู้แต่งดังนั้นก็คงจะไม่ใช่วันที่ข้อเท็จจริงที่จะนำมาอ้างอิงได้เหมือนกับการอ้างพงศาวดาร จดหมายเหตุ ฯลฯ

เพราะฉะนั้น *สายโลหิต* ก็เป็นภาพสะท้อนของประวัติศาสตร์ปลายอยุธยาที่ผู้เขียนได้บรรจงสร้างภาพอย่างแนบเนียนสมจริง ฝีมือตกแต่งของไสภาคคือการเน้นให้เห็นความวิจิตรงดงามและยิ่งใหญ่ของกรุงศรีอยุธยาและความยิ่งใหญ่ของคนไทยที่รักชาติและกอบกู้อิสรภาพด้วยความยากลำบากแสนสาหัส ต้องสละทั้งความสุขส่วนตัวและบุคคลเพื่อรักษาแผ่นดินเอาไว้

ทั้งหมดนี้เป็นการ “สื่อสาร” ของ *สายโลหิต* ที่ผู้เขียนต้องการจะบอกผู้อ่านว่าคือ ลูกหลานไทยที่สืบเชื้อสายจากการสร้างกรุงถึงสิ้นกรุงถึงแม้จะพลัดพรากจากกันไปแต่ด้วยความเป็นคนไทยสายโลหิตเดียวกัน ท้ายที่สุดเราก็จะต้องได้อยู่ร่วมกันอีกได้ไม่ช้า

บรรณานุกรม

- คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัดและพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐ
อักษรนิติ์. (๒๕๑๕). กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (๒๕๑๐). *สังคมสมัยอยุธยา*. พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (๒๕๐๘). *เจ้าชีวิต*. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.
- दनัย ไชยโยธา. (๒๕๔๖). *ประวัติศาสตร์ไทยยุคอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา*. กรุงเทพมหานคร:
ไอเดียสโตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (๒๕๑๔). *ไทยรบพม่า*. (พิมพ์ครั้งที่ ๖).
พระนคร: แพร่พิทยา.
- ธวัชชัย ตั้งศิริวานิช. (๒๕๔๙). *กรุงศรีอยุธยาในแผนที่ฝรั่ง*. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (๒๕๒๘). *การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี*. กรุงเทพมหานคร: ศิลปวัฒนธรรม.
- พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหมอบรัดเลย์*. (๒๕๔๙). กรุงเทพมหานคร: โฆสิต.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๐๗). *ประชุมเพลงยาว ฉบับหอพระสมุดแห่งชาติ*. พระนคร: คลังวิทยา.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๓๕). *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๒*. กรุงเทพมหานคร:
ไอเดียสแควส์.
- ศิลปากร, กรม. (๒๕๔๒). *มรดกวัฒนธรรมไทยสมัยพระนครทวารวดีศรีอยุธยา*. (พ.ศ. ๑๘๙๐-
๒๓๑๐). กรุงเทพมหานคร: ผู้แต่ง.
- สุนทร ชุตินทรานนท์. (๒๕๔๕). *สงครามคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๑๐*.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันไทยคดีศึกษา.
- โสภาค สุวรรณ. (๒๕๒๔). *สายโลหิต เล่ม ๑*. กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.
- โสภาค สุวรรณ. (๒๕๔๖). *สายโลหิต เล่ม ๒* (พิมพ์ครั้งที่ ๖). กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.